

HAMAR ANNA

IDÉNYMUNKA A ZÖLDSÉG-GYÜMÖLCS ÁGAZATBAN

Bevezetés

A mezőgazdasági termelés szezonalitása, a munkacsúcsok idején kiugró munkaerőigény gazdasági-társadalmi struktúráktól függetlenül szükségessé teszi az idénymunkát. A huszadik század elejére kialakult, hálózatba rendeződő napszám munkaszervezési formái közül a summások bandára szerveződő munkavállalása (brigád) (Katona 1961, Sárközi 1972, Lencsés 1982) beépült a szocialista nagyüzemek gyakorlatába (Schwalm 1992). Alkalmi szerződéses munkára rendszerint a háztáji termelésből kiszorultak jelentkeztek, fizetésüket terményben kérve, így biztosítva állataik számára a takarmányt, ami lehetővé tette az állatok értékesítésével a második gazdaságba lépést vagy az önellátást (Kovács 1990, Cséfalvay 1985, Gergely–Cséfalvay 1990). A nagyüzemek mellett a nyolcvanas években a második gazdaság erősödő árutermelő kisüzemei is megjelentek munkaadóként, bár ez a foglalkoztatás sosem vált legális formává, és mindvégig a lokális társadalomba ágyazva működött. A gyarapodó árutermelő kisüzemek, melyek területe elérhette a több hektárt is, kinőtték a családi-rokoni körre szervezett munkavégzést, a szezonmunkások elérhetőségét a helyi társadalomba ágyazott patrónus-kliens kapcsolatok biztosították, melyek családok közötti kapcsolati rendszerbe szerveződve működtek, különösen a kistelepülésekben (Hofer 2008, Kuczi 2011). A termelők csak akkor fogadtak fel bérmentes munkásokat, ha a kapcsolati hálón keresztül erre nem volt módjuk (Hamar 2014).

Az idénymunka piacának kialakulását és működését, változását befolyásoló hatások közül elsősorban az agrárium átalakulását kell kiemelni, mely megteremtette a gazdasági feltételeket a szezonális munka piacának kiteljesedéséhez. Az idénymunka (szezonális munka) piaca a foglalkoztatás szerkezeti átalakulása, a közfoglalkoztatás, a rugalmas munkaerőpiac formálódása, a formális és informális gazdaság működése, a fennmaradó munkaerő, illetve a nemzetközi migráció függvényében alakul. A szakirodalom nem vagy csak nagyon érintőlegesen – egy-egy mondat erejéig – foglalkozik az idénymunkával vagy a napszámosokkal. A szociográfiai irodalomban (Kun 2006) vagy a publicisztikában (Medgyessy 2011) találkozunk a napszámmal, annak ellentmondásaival és a napszámosok kiszolgáltatottságával foglalkozó írásokkal.

Jelen tanulmány az elérhető statisztikai adatokra támaszkodva mutatja be az agrárfoglalkoztatás szerkezetében zajló változásokat, a rugalmas foglalkoztatás térnyerését, majd az idénymunkák piacán megmutatkozó legfontosabb folyamatokra, változásokra összpontosít. Foglalkozik a piac működését biztosító mechanizmusokkal, a szereplők törekvéseivel és a napszámosok munkavállalási stratégiáival. A tanulmány statisztikai adatokra és arra a 38 interjúra épül, amelyeket termelőkkel, munkaszervezőkkel és napszámosokkal készítettünk.

Az agrárfoglalkoztatás strukturális átalakulása

A kilencvenes évek fordulóján a tulajdonviszonyban bekövetkezett változások, az üzemszervezeti struktúrák gyökeres átalakulása következtében nagymértékű volt a foglalkoztatottak létszámának csökkenése: míg 1990-ben az aktív korúak 15,3 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban – igaz, ebben a nem mezőgazdasági termeléssel foglalkozó melléküzemágak is beletartoztak –, az ezredfordulóra az arány 5,5 százalékra csökkent, majd egy évtizeddel később további fogyást regisztrált a népszámlálás. 2011-ben az aktív korú keresők 4,5 százalékának nyújtott megélhetést az ágazat.

A mezőgazdasági munkaerőpiacra a mérséklődő strukturális munkanélküliség, az átlag alatti bérek, a láthatatlan jövedelmek, a fekete- és szürkefoglalkoztatás egyidejű jelenléte jellemző (Bíró–Székely 2012). A foglalkoztatottak számának csökkenése mellett új foglalkoztatási szerkezet alakult ki. A 2006 és 2010 közötti időszakban, az egyéni gazdaságokban a fizetett munkanapokban mért munkaerő-felhasználás 14 százalékát végezték csak az állandó alkalmazottak (Koós–Kovács 2012). Az időszaki foglalkoztatás térhódítása nem állt meg az évtized fordulóján, a 2013. évi gazdaságszerkezeti összeírás további emelkedést jelez (1. táblázat).

1. táblázat: Időszaki foglalkoztatottak száma, 2003–2013 (fő)

Gazdaságok	2003	2005	2007	2010	2013
Gazdasági szervezetek	14 148	15 460	10 468	27 838	42 663
Egyéni gazdaságok	55 410	34 356	61 383	55 903	85 531
Összes gazdaság	69 558	49 816	71 851	83 741	128 194

Forrás: Gazdaságszerkezeti összeírások, GSZÖ 2003–2013 (KSH 2014).

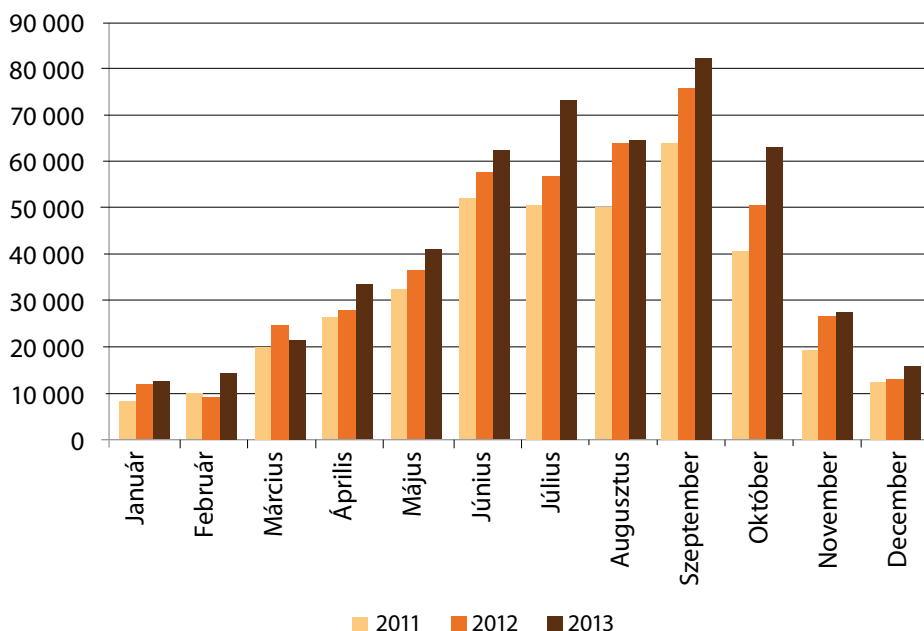
A gazdasági szervezetek 2013-ban szinte változatlan számú állandó alkalmazott mellett közel 43 ezer időszaki alkalmazottat foglalkoztattak. Három év alatt 53 százalékkal növelték az időszaki foglalkoztatottak számát, éves munkaerőegységben¹ ez 18 százalékos emelkedést jelent 2010-hez viszonyítva. Az egyéni gazdaságok foglalkoztatási szerkezete még markánsabb változáson ment keresztül. Közel 12 ezer fő állandó alkalmazottnak biztosított munkahelyet, 31 százalékkal többnek, mint 2010-ben, miközben a segítő családtagok száma 10 százalékkal csökkent, melyet a gazdaságok 15 százalékos apadása magyaráz. A foglalkoztatás szerkezetében legnagyobb változást azonban az időszaki alkalmazottak számának ugrásszerű emelkedése hozott. Közel 86 ezer fő időszaki alkalmazott dolgozott 2013-ban az egyéni gazdaságokban, 53 százalékkal több, mint 2010-ben. Munkaidejük munkaerőegységben 19 ezer ÉME-nek felel meg, ami 49 százalékkal több, mint 2010-ben (KSH 2014).

¹ Éves munkaerőegység (ÉME) = egy főállású munkavállaló egyéves munkateljesítménye minimum 1800 óra, ami legalább 225 munkanapnak felel meg.

A munkáltatók számára biztosított jelentős bérjárulékkedvezmények és az agrártámogatás elvesztésének veszélye miatt folyamatosan növekszik a legális keretek között foglalkoztatott munkások száma, azonban a feketefoglalkoztatás továbbra is jelen van az ágazatban (OMMF² éves beszámoló, Mészáros–Szabó 2014). 2011-ben havi szinten 9–64 ezer fő között mozgott az egyszerűsített foglalkoztatási formában dolgozó mezőgazdasági idénymunkások száma,³ 2013 januárjában közel 13 ezer főt, míg a legnagyobb munkacsúcs idején, szeptemberben 82 ezer főt foglalkoztattak a gazdaságok.

Az éves foglalkoztatás kétharmada öt hónapra koncentrálódik, követve a mezőgazdasági idénymunkák munkaerőigényét: a munkacsúcs júniusban indul a csonthéjasok betakarításával, és októberben fejeződik be a szürettel. Vannak, akik egész évben csak néhány napot dolgoznak, mások munkájára a szabályozásban megengedett 120 napon keresztül igényt tartanak, különösen az élőmunka-igényes gyümölcs- és zöldségtermesztő ágazatokban (Ehretné Berczi–Hamza–Rácz 2015, NFSZ 2014).

1. ábra: Mezőgazdasági időszaki foglalkoztatottak száma, 2011–2013*

* Havi tisztított adatok.

Forrás: NAV.

² Országos Munkavédelmi és Munkaügyi Főfelügyelőség

³ 2010. évi LXXV. törvény az egyszerűsített foglalkoztatásról: a mezőgazdasági idénymunka hosszát azonos felek között 120 napban maximálja, nem kötelező munkaszerződés kötése, az alap-, illetve teljesítménybérként legalább a legkisebb munkabér 85%-át kell fizetni, és a termelő idénymunkás-ként naponta 500 forint közteherrel váltja meg a bérre rakódó járulékokat.

Az idénymunkások ledolgozott munkanapjait napi nyolcórás munkaidővel számolva – általában munkaidejük hosszabb, mint nyolc óra –, 2011-ben munkateljesítményük megfelelt 15 423 főállású foglalkoztatott teljesítményének!

A gazdaságszerkezeti összeírások és az egyszerűsített foglalkoztatás adatsorai a szabályozás hatása alól sem mentes időszakai foglalkoztatás térnyeréséről tanúskodnak, a csoport gazdasági szerepének növekvő jelentőségét mutatják. 2003-ban az összes fizetett (családhoz nem kötődő, állandó és időszakai) alkalmazott évi munkájának 13,3 százalékát, 2010-ben már 20,8 százalékát az időszakai foglalkoztatottak adták, miközben a mezőgazdaságban végzett összes munkateljesítmény 20 százalékkal csökkent. A 2010. évi teljes körű összeírás adatai szerint teljesítményük megfelelt 20 520 főállású foglalkoztatott teljesítményének (Eurostat 2012). A növekedés nem állt meg, a 2013. évi gazdaságszerkezeti összeírás szerint az összes fizetett alkalmazott munkateljesítményének 28,3 százalékát időszakai foglalkoztatottak nyújtották, munkateljesítményük megfelelt 33 700 főállásban foglalkoztatott alkalmazottnak, miközben a mezőgazdaságban végzett összes munkateljesítmény stagnált (Eurostat 2015).⁴

A foglalkoztatás szerkezetének változása, a foglalkoztatás rugalmas igazodása a gazdaság igényeihez a nyugat-európai munkaerőpiacon az atipikus foglalkoztatási formák térnyeréséhez vezetett, beleértve a mezőgazdasági munkavégzést is, melynek bázisát a nemzetközi migráció térnyerése, az olcsó külföldi munkaerő megjelenése biztosította (Kasimis 2009, Mannon 2012). Hasonló szerkezeti változás zajlik a magyar mezőgazdaságban is, az időszakai, sokszor szerződés nélküli, munkahelyben változó foglalkoztatás terjedésével, mely fokozatosan lép ki a fekete- és szürkegazdaságból (Sik 2008), bár kétségtelen, hogy a foglalkoztatás szabályozásának változása ezt a folyamatot felgyorsította. Az olcsó, rugalmasan alkalmazkodó, legkiszolgáltatottabb helyzetű munkaerő csoportját a statisztika által időszakai alkalmazottként nyilvántartott alkalmi munkavállalók adják.

A különböző statisztikai adatok nem teljesen azonos tartalmat takarnak. A gazdaságszerkezeti összeírás időszakai alkalmazottnak tekint mindenkit, akinek az évben a heti munkavégzése nem folyamatos, így ebbe a kategóriába sorolja a napszámosokat, az idénymunkásokat is. A NAV-nak bejelentett egyszerűsített foglalkoztatás keretében dolgozó mezőgazdasági munkások között nemcsak idénymunkát végzők találhatók, hanem „idénymunkássá” vizsgált, állandó alkalmazottak is; munkavállalói státuszuk változása nem érinti munkavégzésük rendjét, ideje rugalmasan igazodik az üzem igényeihez. Ők végigdolgozzák az évet, de állásukat csak az átminősítéssel tudják megtartani, ami kedvezőbb a foglalkoztatónak, de a papíron legális munkaviszonyt a tényleges és a napszámbér közötti „keresetkiegészítés” zsebbe vándorlásával a szürkegazdaságba tolja át (FruitVeb 2012).

⁴ Az időszakai alkalmazottak (non-regular, non-family farm labour force) szerepe a termelésben sokkal kisebbnek (2003: 2,8%; 2010: 4,8 %; 2013: 7,8%) látszik, ha a mezőgazdaság éves munkateljesítményéhez viszonyítunk. Ennek elsődleges oka, hogy az összeírás nem csak az ártermelő üzemekre terjed ki, így az önellátó, nem fizetett családi munkaerőre épülő gazdaságok munkateljesítményét is tartalmazza.

Az idénymunka piaci folyamatai

A kilencvenes évek változásai, az egyenlőtlenségeket csökkentő második gazdaság megszünte, az informális gazdaság kialakulása (Sik 2008), a foglalkoztató üzemek számának ugrásszerű emelkedése két irányban is befolyásolta a formálódó idénymunka piacát. Megnőtt az idénymunkások iránti kereslet, a nagy szervezetekben tovább élt az elsődleges munkaerő-piaci foglalkoztatás (igaz, az idény végével a munkások a keresethez viszonyítva igen bőkezű munkanélküli-segélyre mentek a munka újbóli elindulásáig), de felerősödött a feketefoglalkoztatás a kisebb társas vállalkozásokban, egyéni gazdaságokban. A második gazdaság előnyeiből a csak jövedelemkiegészítő kereset lehetősége révén részesedő munkavállalók az átalakulás vesztesei voltak, elvesztették a megszűnt háztáji termelésből származó jövedelmüket, kiszorultak az elsődleges munkaerőpiacról, és a napszámos munkaerő utánpótlásbázisát alkották, melyet növelt az átalakulás generálta foglalkoztatási válsággal jelentkező munkanélküliek magas száma. A diákok, a nyugdíjasok és a szabadságuk alatt napszámot vállaló aktív keresők visszaszorulásával az idénymunkások összetételében két változás indult el: egyrészt a tartós munkanélküliségben ragadt, alacsony státuszú, iskolázatlan szegények „főfoglalkozású” napszámossá válása, másrészt a munkanélküliség romák közötti magas koncentrációjával az idénymunka etnicizálódása (Kemény 1997, Szuhay 1999, Virág 2010, Ludescher 2013).⁵ Így nagyrészt romákra épülnek a szatmári gyümölcsösök betakarítását végző napszámos brigádok, borsodi (kazincbarcikai) romák szedik a gyümölcsöt a Fejér megyei ültetvényeken, a Mátrai borvidéken a helyi napszámosok mellett nógrádi falvakból naponta ingázó roma brigádok dolgoznak. Hasonló folyamatok játszódtak le a mezőgazdasági időszakos munkát vállaló külföldi állampolgárságú vendégmunkások összetételében is.

Az idénymunka piacának kialakulása egy időben zajlott a nemzetközi migráció kiteljesedésével, a határok átjárhatóvá válásával és az olcsó külföldi munkaerő megjelenésével (Hárs 2010, Németh–Csíte–Jakobi 2009, Kincses 2011). A romániai (és a sokkal kisebb számú, a határ menti térségekben koncentrációzó ukrainai) napszámosok munkavállalását – hasonlóan a többi vendégmunkáshoz – a két ország közötti bér- és jövedelemkülönbségek, az anyagi gyarapodás és az életkörülmények javításának igénye motiválta (Bodó 2008, 2009, Bertalan 1997, Ozsváth 1999, Fodor 2006). Az évezred elején, az uniós országok kedvezőbb kereseti lehetőséget nyújtó munkaerőpiacainak elérésével általánossá vált a romániai illetőségű magyar nemzetiségű vendégmunkások, így az idénymunkások számának drámai apadása, az ő helyüket foglalták el a romániai magyar és román anyanyelvű romák. A kilencvenes évek elején a szövetkezetek utódszervezetei, a szövetkezeti vagyona épülő társas vállalkozások menedzsmentjei a munkaerő túlkínálata miatt megengedhették, hogy csak a legjobban terhelhető 14–24 éves, kizárólag magyar nemzetiségű vendégmunkásokat foglalkoztassanak. Az ezredfordulótól a szükséges magyar nemzetiségű létszám

⁵ A romák számos jövedelemszerző tevékenység kombinálásával, feltételekhez igazodásával tudják csak biztosítani megélhetésüket. Az alkalmi és idénymunka mellett idetartozik a gyűjtögetés (gyógynövények, gombaszedés, orvhalászat), a kereskedelem (színesfém, textil), a guberálás, lomizás, önelátásra és piacra termelés, erdészeti munkák.

eléréséhez azonban hiába emelték a szezonmunkások felső korhatárát, a magyarországi idénymunka vesztett vonzeréből, a napszámosok között évről évre emelkedett a romák száma. Napjainkban már a romák határozzák meg a migráns napszámosok etnikai összetételét.

A hazai és a külföldi napszámosok foglalkoztatásában csak a törvény által szabályozott alsó korhatár⁶ játszik kiemelt szerepet, a felső korhatárt a jelentkezők száma, munkabírása és az üzemek munkaerőigénye határozza meg.

A romániai vendégmunkások etnikai összetételének változásához hozzájárult a munkaadó termelők gazdasági viselkedése, törekvése a foglalkoztatás költségeinek csökkentésére, de legalábbis szinten tartására. A roma napszámosok feketefoglalkoztatásával a gazdaságok jelentősen olcsóbb munkaerőhöz jutottak: a romák nemcsak alacsonyabb bérért vállalták a munkát, elfogadták a kevesebb és alacsony(abb) szintű juttatást is (Fodor 2006).

A korábban kisebb szőlőkben-gyümölcsösben dolgozó néhány fős bandák vagy a nagyüzemek „szocialista summásainak” hálózata túlélte a munkaerőpiac összeomlását a kilencvenes években. A piac újraszerveződése, bővülése és működése egyik legfontosabb folyamatának a termelők által fenntartott, de legtöbbször a munkaszervező által mozgatott információs csatornákra és személyközi kapcsolatokra épülő hálózatok kialakulását tekintjük. A hálózat fenntartását, a munkaerő toborzását a termelők vagy a vállalkozó munkaszervezők megbízott alvállalkozói kapcsolataikon keresztül biztosítják. Az alvállalkozói rendszer a pótlólagos munkaerő elérésének kitaposott útja, mely a mezőgazdasági idénymunkások térbeli mozgását, munkavállalását is irányítja, az eltérő kereslet és kínálat térbeli összehangolását teszi lehetővé. A hálózatok, munkaszervezési formák igen változatos típusai alakultak ki, melyekben a piaci szereplők eltérő feladattal és intenzitással vesznek részt. A skála egyik pólusán a hagyományos patrónus-kliens viszonyon alapuló kapcsolat, a másik póluson a termelővel legális/illegális üzleti kapcsolatban álló munkaszervező vállalkozó áll. A két típus között számtalan átmenet található, területi előfordulásukat befolyásolja a település, a térség agráriumának jellege, a munkaerőre igényt tartó üzem nagysága, a tartós szegénységbe szorult népesség nagysága és összetétele, valamint a kertészethez kapcsolódó munkakultúra elterjedtsége.

Legkedvezőbb helyzetben az átalakult nagyüzemek, utódszervezeteik vagy a menedzsment által létrehozott új társas vállalkozások vannak, melyek tovább működtették a szocialista nagyüzem jól bejáratott napszámos hálózatát vagy ismerték a munkaszervezőket. A hatvanas évek végén nyugdíjazott bányászokra épült hálózat folytonossága biztosítja a szőlészetre szakosodott Budakeszi járásbeli utódszervezet munkaerő-szükségletét. Hasonló szerepet töltöttek be az építőtáborok, itt a nagyüzemek menedzsmentjének ismeretei, kapcsolatai biztosították részben a folytonosság fenntartását, részben új hálózat szer-

⁶ Az 1967. évi II. törvény a Munka Törvénykönyvéről, valamint az 1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről engedélyezi az iskolai szünetben a munkavállalást, ha a kiskorú tanuló betöltötte a 14. életévét. A munkavállalás alsó korhatára 16 év volt, de a jelentkező már felvehető, ha betöltötte a 15. életévét. A 2012. évi I. törvény a munkavállalás alsó korhatárát változtatlanul 16. évben határozza meg, de iskolai szünetben vállalhat munkát a 15. évét betöltött, nappali rendszerű képzésben tanuló diák is.

vezésének lehetőségét. Így érték el a középiskolások és a külföldi (romániai) egyetemisták szervezésével foglalkozó kapcsolattartókat, akik továbbra is vállalkoztak a munkaerő toborzására és szervezésére. Ők biztosították a romániai vendégmunkások alkalmazását a Ceglédi járás gyümölcsültetvényes vállalkozásainak vagy a nagykőrösi termelő számára a berettyóújfalui gimnazisták nyári munkavállalását. A vállalkozások nemcsak saját munkaerő-problémájukat oldották meg, hanem mintául is szolgáltak a többi termelő számára. Többek közt ennek tulajdonítható, hogy a munkaerőhiányos térségekben magyar és külföldi munkaszervezők hálózatai mentén mozgó napszámosok dolgoznak.

A kilencvenes évek új gazdaságainak vezetői a helyi társadalomban kialakult patrónus-kliens kapcsolatokra építhettek, bár a kapcsolati hálók jelentősen meggyengültek a szocialista iparba ingázás általánossá válásával (Messing–Molnár 2011), van, ahol teljesen el is tűntek napjainkra. A hagyományos paraszti társadalmakban az élet minden területét át- szövő patrónus-kliens viszony napjainkra a napszámosok és a termelők közötti gazdasági kapcsolattá alakult át. Korábban a patrónus-kliens viszony akkor is biztosított a napszámos számára legalább természetbeni fizetést, ha munkájára nem volt szüksége a gazdaságnak. A kisebb, kérés nélküli kisegítő munkák elvégzése természetbeni ellenszolgáltatásokért, vagy a kliens számára adott használt ruhák, esetleg kisebb kölcsön a patrónus és a kliens közötti viszony fennmaradását, a munkaerő hosszabb távú üzemhez kötését szolgálta/szolgálja. A „csak” gazdasági kapcsolat kialakításában és fenntartásában a kliens is érdekelt, olyannyira, hogy a klienssé válás akár a túlélési stratégiája is lehet (Kónya 2006). Az aszimmetrikus viszonyból mindkét fél társadalmi szankciók nélkül kiléphet. Ha a kliens munkája már nem hoz nyereséget az üzem számára, vagy a termelő a kapcsolaton keresztül nem a szükséges munkaerőhöz jut hozzá, és akit elér, az is gyengén teljesít, a patrónusi szereppel járó kööttségek terheitől előbb-utóbb megszabadul. A napszámot már nem a helyben elérhető, de gyengén teljesítő napszámosokra bízta, hanem munkaszervező vállalkozóval egyezik meg, aki más településekről, térségből toborzott csapatot ajánl. De a napszámos is dönthet úgy, hogy a patrónushoz kötő rövid ideig tartó munka helyett kilép a lokális munkaerőpiacról, és a hosszabb szezont, nagyobb keresetet kínáló, más településen fekvő gazdaságban vállal munkát.

Elmaradt a napszámberbe hagyományosan beépített térítésmentes ebéd is, amit még közel egy évtizede is igen bőkezűen mértek az üzemek. A költségek csökkentése és a napszámosokért folytatott verseny generálta a változást, a napszámosok inkább választották a magasabb napszámot fizető, de étkezést nem nyújtó gazdaságot; azonban rá kellett jönniük, hogy a bérnövekmény nem fedezi az étkezés költségeit, a változás a munkások jövedelemének csökkenéséhez vezetett. Az új bérezési forma gyorsan elterjedt, sok gazdaság egyszerűen megszüntette a térítésmentes ebédet, a nagyobbak csak az étkezés lehetőségét biztosították piaci áron, amit – nem meglepően – a napszámosok nem vettek igénybe, és csak kevés üzem vállalja át továbbra is az étkezés teljes vagy részleges költségeit. Helyenként még tovább él az a szokás, hogy a szedett gyümölcsből a munkások egy kisebb mennyiséget, általában egy kilót elvihetnek, azonban ezt is csak kisebb gazdaságok teszik lehetővé.

A mezőgazdasági munka természetétől fogva nagyobb önállóságot, rugalmasságot igényel, így a mezőgazdasági és ipari munkaszervezetek élesen eltérnek egymástól, de vál-

tozóban a munkavégzés szervezésének gyakorlata is. A több településről ingázó brigádokat foglalkoztató, nagy ültetvényt művelő gazdaságok áttértek az ipari munkához hasonló szabályozásra. A megadott időpontban kezdődik és végződik a nyolcórás munkaidő, szabályozzák, ellenőrzik a munka ütemét a folyamatos munkavégzés és a 10–15 perces pihenő szakaszainak váltakoztatásával, a kötött ebéidő kiadásával. A kisebbek „rugalmasabbak”, különösen a munkaidő hosszában, itt nem ritka a 10 órás munkavégzés sem, különösen, ha vendégmunkásokat foglalkoztatnak. A rugalmasság azonban a munka hatékonyságának csökkenéséhez vezet(het). A hosszú munkaidő a migránsoknak kedvező, akiknek egyetlen célja minél nagyobb keresetre szert tenni, ami azonban gyakran kiváltja a hazai napszamosok ellenállását, akik a munka lassításával, széttöredezésével, végső esetben a gazdaság elhagyásával védekeznek. A munkarend „rugalmas” szervezése különösen azokban a térségekben érinti kedvezőtlenül a hazai napszamosokat, ahol a munkáért a migránsokkal kell versenyezniük.

Az idénymunka piacának szerveződése

A napszám iránti kereslet növekedésével, az idénymunkások térbeli mozgásának kiterjedésével gyengült a termelők munkásokkal szembeni monopolhelyezete, különösen azokon a településeken, térségekben, ahol jelentős a tartós szegénységben élők és szezonmunkát vállalók száma. *„Az a világ már megszűnt, hogy kora reggel leszaladok az Angyalsorra [cigánysor] és összeszedek annyi embert, amennyire aznap szükségem van.”* A lokális munkaerőpiac szerveződésében a patrónus-kliens viszony mellett jelen van (vagy helyébe léphet) az alkalmi bérmunka, a kisebb munkákra (favágás, kertészás, metszés) mindig ugyanazt a megbízható munkást hívják, de megtartják a kapcsolat kizárólagos gazdasági jellegét, szemben a patrónus-kliens viszonytal (Vigvári 2015).

A gazdálkodók és napszamosok közötti kapcsolat átalakulásával, valamint a napszám térbeli elterjedésével az idénymunka piacon növekvő szerephez jutottak a különböző helyzetű munkaszervezők, közös vonásuk a helyi társadalomba ágyazottságuk. A munkások választhatják is a munkaszervezőket, ezt a gyakorlatot követték a „szocialista summások” és utódaik, a szőlőmunkát vállaló nógrádi napszamosok, akiknek vezetője több mint egy évtizede látja el ezt a feladatot. Más típust képvisel a termelők által szívesen „foglalkoztatott” vállalkozó szervező, aki egy adott gyümölcsös betakarítási munkáit vállalja el szerződéssel, az összes terhet és kockázatot átvállalva a termelőtől, és a szükséges munkaerőt általában több településről alvállalkozói hálózaton keresztül éri el. A szervezés mellett feladata a munka ellenőrzése, a gazdaság által megadott követelmények betartatása, a konfliktusok rendezése, és ő mondja meg a termelő által alkalmatlannak ítélt munkásnak, hogy többé nem tartanak igényt rá. A hálózatépítő munkaszervező sokszor nem független a gazdaságtól, állandó vagy több hónapon keresztül foglalkoztatott időszakos – egykor maga is napszamos – alkalmazott, a vezető „bizalmi” embere, aki rokoni-ismerősi kapcsolatain keresztül szervezi a munkásokat a gazdaság számára. Léteznek „hivatalos” szervező nélküli hálózatok is, a szervezést maguk a munkások végzik, információik, korábbi munkavégzésük alapján keresik meg a potenciális foglalkoztatót.

Sajátos típust képviselnek a döntőrészt kistelepüléseken élő munkaszervezők, akik nem kapcsolódnak közvetlenül a gazdaságokhoz, nem kapnak semmiféle javadalmazást, és nem vállalnak napszámos munkát sem. Helyzetüket elsősorban a helyi társadalomban elfoglalt helyük határozza meg: ők a falu vezetőinek „bizalmi” emberei, a közfoglalkoztatást irányító brigádvezetők vagy a roma önkormányzat választott képviselői. Ők a helyben elérhető kisebb munkák elosztó „intézményei”, ez emeli őket a többi roma fölé, és erősíti meg kapcsolatukat a helyi gazdaság (és azt gyakran lefedő helyi hatalom) szereplőivel. Úgy végeznek gazdasági jellegű szolgáltatást a helyi társadalomban, hogy nem válnak piaci szereplőkké, azonban ez nem akadályozza meg őket abban, hogy más települések mezőgazdasági vállalkozóival ne tartsanak fent üzleti kapcsolatot mint munkaszervezők.

A szervező helyzetének fontossága közvetítő és szűrő feladatában rejlik. A gazdaság számára ő közvetíti a szükséges munkaerőt, de a toborzással együtt szűri is a jelentkezőket. Kiesnek a fizikailag alkalmatlanok (gyengék, betegeskedők, idősök), a megbízhatatlanok (italozók, a notórius késők), előbb-utóbb hasonló sorsra jutnak a lassan dolgozók, akiket már elküldtek napszámból, és végezetül azok, akik nem tartoznak a rokon-i ismerősi körhöz. A napszámosok által is elfogadott szelekciós szabály betartásával biztosítja státuszának megtartását, a gazdálkodókkal és a napszámosokkal fennálló kapcsolat megerősítését. Azon szatmári falvakban, ahol a napszám jelenti a közmunka mellett a mélyszegénységben élők számára szinte az egyetlen jövedelemforrást, a munkaszervező tudja „*ki a jó munkás, csak annak szólok, nem a gyengének, hogy utána szegyenkezzek, hogy hazaküldték*”. A foglalkoztató az élők munkáját kiváltó fejlesztései miatt egyes alkalmi munkákhoz (pl. metszés, zöld munkák) egyre kevesebb napszámost igényel, ami nem hagyja érintetlenül a kiválasztás szempontjait. Ugyanakkor a munkások kiválasztásánál nemcsak az alkalmasság számít, ezt bizonyítja a nógrádi munkaszervező évek óta folytatott gyakorlata. A munkára alkalmatlanok kiesése mellett szociális szempontok szerint válogatja a vállalkozó egy Pest megyei üzem számára az idénymunkásokat. A térségben élő, állásban lévő foglalkoztatottakat, az ún. „szabadságosokat” (pl. takarító, ápoló), nyugdíjasokat és munkanélkülieket, magyarokat és romákat átfogó, évek alatt kialakult hálózatból a kiválasztásnál a prioritási sorrend elején foglalnak helyet a szervező településén élők, ha ott nincs elegendő számú jelentkező, sorrendben következnek településtől függetlenül a munkanélküliek, az egyedül élő kisnyugdíjasok és végül a munkahellyel rendelkezők.

A rostán kihullnak azok, akik nem tudnak, vagy nem akarnak igazodni a munkavégzés követelményeihez, munkájukkal kárt okoznak a termelőnek és/vagy összeférhetetlenek a többi brigáddal.

„Seggel ültek a szamócára, a vödört [amibe a szamócat szedik] nem emelték és viték, hanem lábbal rúgták vagy arrébb dobták. Hát úgy hogy lehet szamócat szedni?! Mikor szoltunk, azt mondták, hogy kussoljunk, mert pofán rúgnak. (...) a fiúk [férjek, rokonok] meg mondták nekik, ne a nőekkel legyetek nagyfiúk, itt vagyunk mi, (...) úgyhogy a végén összeverekedtek... Edit néni [a munkaszervező] mondta, hogy ők többet nem jönnek, meg Miki bácsi [a termelő] is mondta, hogy neki ilyenek nem kellene.”

Ebben a helyzetben felértékelődnek az információk, melyek lehetővé teszik a napszámosok számára, hogy közvetlenül, a munkaszervező megkerülésével vállaljanak munkát. Információval segítik őket a közeli településeken élő rokonok, a vallási gyülekezetekben vagy a munkavégzés alatt folytatott beszélgetések. A munkakeresés, az információáramlás elengedhetetlen eszköze a mobiltelefon, azonban legnagyobb tőkének az öreg, rozoga, de működőképes autó bizonyul. Az autó biztosítja a mozgékonyt, a 20–30 kilométerre fekvő, hosszabb időre folyamatos munkát nyújtó gazdaságok elérését, a napi ingázást. Az üzemképes autó kiemeli tulajdonosát – ha ideiglenesen is – a napszámosok soraiból, ő dönti el, hogy kit visz magával, ki juthat kereseti lehetőséghez.

A napszámosok 8–10 fős brigádjai családtagokra, rokonokra, barátokra épülnek, de kizárják soraikból a gyengén teljesítőket, s ez a szempont még a rokoni kapcsolatoknál is erősebb. A lassan dolgozók ugyanis többszörös terhet jelentenek. Ha teljesítményben dolgoznak, a tagok a brigád átlagkeresetét kapják, így alapvető fontosságú, hogy közel azonos teherbírású munkások dolgozzanak együtt. Függetlenül a bérezés formájától, a munkatempó tartása miatt a tagok kénytelenek folyamatosan segíteni a lemaradókat, ami nemcsak visszaveti a brigád teljesítményét, hanem láthatóvá teszi a munkaadó számára a gyengeségét is.

„Nem szólunk sokszor, mert sajnáljuk, neki is kell pénzt keresni, de ha észreveszik, hogy sokszor elmarad, kiveszik a sorból [elküldik, többet nem foglalkoztatják], az a brigádra vet rossz fényt, a rossz brigádot nem hívják. Nem viszem a saját testvéremet sem, mert kivették a sorból, engem hívnak, mert tudják, hogy jól dolgozom, de a testvéremet nem.”

A munkához jutás megkerülhetetlen feltétele a hálózathoz tartozás, függetlenül attól, hogy annak központi szereplője a munkaszervező, vagy a napszámosok által fenntartott és mozgatott információs és kapcsolatháló. A hálózathoz előbb-utóbb a gyengék kiszorulnak, erre a sorsra jut a fizikai munkában megroppant egészségű munkás, de kiszorulhatnak azok is, akik egy éppen adódó kedvezőbb munkalehetőség miatt cserbenhagyják a szervezőt, és máshol vállalnak munkát.

„Én is megcsináltam, hogy napokig nem hívtam a napszámost, mert meguntam, hogy többször is átvágott, és nem azért, mert nincs rá szükségem, de szokja meg a rendet (...). Ez jelentheti azt is, hogy soha többé, de jelentheti azt is, hogy néhány napig szüneteltetem.”

De megtorolja a megbízhatóság, a lojalitás hiányát, a „rövidlátó” gondolkodást a termelő is:

„Három napig itt dolgoztak, majd szó nélkül átmentek a szomszéd faluba paprikát szedni, egy vagy két forinttal fizettek nekik többet. Mikor ott már nem volt munka, jöttek, hogy dolgoznának. Itt ugyan nem fogsz, gondoltad volna meg akkor, amikor szó nélkül elmentél.”

Napszámberék

A szezonális munkák piacára lépést a kiválasztás szempontjai szabályozzák, a bennmaradást pedig a hálózat(ok) jellege befolyásolja, melyekben a napszámosok mozognak, továbbá a térségben jelentkező munkaerőigény nagysága, a rendelkezésre álló idénymunkások száma, az alkalmi munkások mozgékonyasága és nem utolsósorban a végzett munka minősége.

Az egyenletes teljesítményt nyújtó, minőségi és mennyiségi elvárásoknak tartósan megfelelő brigádok alkotják a napszámosok elitjét. Az évek óta változatlan összetételű, összeszokott brigádok gyökerei a termelőszövetkezet kertészeti ágazatáig nyúlnak vissza, vagy a gyengén teljesítő munkások évek alatt végbement szelekciójával alakultak ki. Az elit közé magyar és roma brigádok egyaránt tartoznak, vállalnak metszést, erdőgazdasági és fűrészkes munka mellett a friss gyümölcsöt árusító piacra szállítandó gyümölcszedést is. Kialakult kapcsolatrendszerük van, munkájuk a biztosíték a következő évi foglalkoztatásra. Helyzetüknek kedvez, hogy a termelők a minőségi munkához szükséges munkaerőt általában magasabb bérrel kötik az üzemhez.

A skála másik végén a minőségi munkára alkalmatlan, a teljesítménybérezésű munkákban (pl. légyümölcs szedése) is gyengén teljesítők találhatók, munkájukra csak végső esetben szorulnak rá a termelők, mélyen a térségben elfogadott napszám alatti bérért.

A foglalkoztatáshoz azonban nem elegendő a megbízható munkavégzés, különösen nem azokban a térségekben, ahol bőségesen állnak rendelkezésre napszámot vállalók. A szatmári településeken például még az elithez tartozók helyzete is törékeny, alkupozíciójukat gyengítheti, sőt meg is szüntetheti a gazdaságok törekvése, hogy rákényszerítsék a napszámosokat az alacsony napszámber elfogadására. Ennek eszköze lehet egy-egy település vállalkozóinak megállapodása a munkabér nagyságáról, vagy az olcsóbb, sokszor külföldi idénymunkások foglalkoztatásával fenyegetőzés, vagy a hazainál olcsóbb bérért dolgozó külföldiek munkavégzésének megszervezése. A foglalkoztató és munkavállaló közötti „bérharcból” általában a termelők kerülnek ki vesztesen, mert a mozgékony napszámosok a nagy ültetvényeket részesítik előnyben, ahol hosszú szezonra, nagyobb keresetre számíthatnak. A termelőnek dönteni kell, hogy érdekeltté teszi-e a napszámot magasabb bér fizetésével, vagy azokkal kell beérnie, akik „már a kutyának sem kellenek”, alacsony bérért rossz minőségű munkát végeznek. Megbízható napszámos hiányában a kisebb termelők kénytelenek kalákában betakarítani.

A termelők bérletörésének kísérletei mellett vannak „elszemtelenedett termelők”, akik a környező gazdaságoknál magasabb bérrel biztosítják a munkaerőt, azonban a napszámosok, másként gondolkodnak.

„Nem biztos, hogy jobb, ahol többet fizetnek, mert oda sokan mennek, hamar véget ér a szezon, nem lehet keresni. Inkább egy kicsit kevesebbet [fizessen], de legyen hosszú [a szezon], ott lehet keresni rendesen.”

A nagyobb ültetvények nem a bér alacsonyan tartásával kívánják versenyképességüket javítani, költségeiket csökkenteni, hanem az élők munkája részleges kiváltásával, rázógépet

használatával, már ha nem a friss fogyasztású piacon értékesítenek és az eljárást a termény lehetővé teszi (meggy, szilva).

„Akárhogy is számoltam, a szedés drága, különösen, ha teljesítményre szednek. 50 forint kilogrammonként a kézi szedés, de a rázógéppel ez lemegey 20–22 forintra, ha nem bérlí, akkor 5 forintra is, de ahhoz kell előbb egy 8–10 milliós beruházás. A rázógéppel az élőmunkaigényt egyharmaddal tudtuk csökkenteni. De ott sem mindig szedtük le, volt két év, amikor annyira alacsony volt a gyümölcs ára, hogy rajta hagytuk a fán, nem érte meg. Ahhoz, hogy a gazdaság menjen, nekem 10–20 százalékos árrést hozni kell.”

A napszamosok keresetét nemcsak az értékesítési ár, a piac jellege (friss piac, konzerv, légyümölcs), a bérezés formája (órabér, teljesítménybér) befolyásolja, hanem az őket alkalmazó gazdaság fekvése is. A mezőgazdasági napszámbeérek területi különbségei nem új keletűek, a kilencvenes évek végén a határ közelsége kedvezőtlenül befolyásolta a béreket: különösen az északkeleti régióban alacsonyabb, a központi régióban magasabb napszámbeéréért dolgoztak a munkások (Girasek–Sik 2006). Napjainkban, a szatmári térségben 3200–4000 forint közötti fizetésben egyeznek meg a munkaadóval az idénymunkások, a gazdaságot napszamosonként a napi 500 forintos közteherjegy befizetése (ha bejelenti a foglalkoztatást), esetleg a munkások napi szállításának költségei terhelik. Hasonló nagyságú keresethez jutnak Dél-Dunántúlon a munkaszervező vállalkozó csapatában dolgozók is. A vállalkozónak 5500 forintot fizet a gazdaság napszamosonként, amiből 3600 forint a napszám, 500 forint a közteherjegy (ha nem feketén foglalkoztat) és 1000 forint jut a költségek fedezésére, valamint a haszonra. 4000 forintos napszámban szüretelnek a déldunántúli borvidékeken, azonban egyre nehezebb a munkaszervezők csapatába bekerülni. A szezonmunkások számára ez növekvő anyagi áldozattal jár, mert a munkaszervező emelkedő jutaléka a munkások keresetét csökkenti (Kovács–Vidra–Virág 2013).

Pest megye ültetvényein 5000 forintos napszámmal számolnak, különösen a munkaerőhiányos térségekben. Szatmárban 2 forintot fizetnek egy kilogramm léalmáért, Pest megyében 8–10 forintot a léüzembe szánt őszibarackért. Az uborkaszedés órábérére 400–450 forint között ingadozik a szatmári térségekben, ugyanezért a munkáért Szigetvár térségében már 580 forintos órabért adnak. A közép-magyarországi régióban 600, Dunaújváros környékén 500 forintos órabért fizettek a szamócaszedőknek.

Az elmúlt években elindult a területi különbségek mérséklődése az egyszerűsített foglalkoztatás minimálbérré vonatkozó szabályozása és a napszamosok javuló alkupozíciója révén. A napszamos minimálbérét törvény szabályozza, nem lehet kevesebb, mint a minimálbér 85 százaléka, 2015-ben az órabér 514, a napibér 4106 forint volt. A foglalkoztatók ehhez szabták az órabéreket – ha bejelentették munkásaikat. A friss piacra szedett (száras) meggy kilogrammjáért 50–70, az ipariért (szár nélkül) 35–40 forintot fizettek a dél-pesti térségben a romániai és a hazai szezonmunkásoknak. Ezzel szemben a szatmári térségekben terjedő gyakorlat, hogy a friss fogyasztásra szánt gyümölcsöt romániai vállalkozók „lábön megveszik”, saját embereikkel leszedetik, ugyanakkor a hazai napszamosok, élve a munkaerőhiánnyal, évről évre emelik a munkabért. Évekkel korábban 25 forintért szedték

az ipari meggyet, tavaly már 40 forintért, 2015-ben 50 forintért vállalták el a munkát, jelezve, hogy más termelőhöz mennek át, ha ajánlatukat nem fogadják el.

A változásokban az agrárpiacon kívül szerepet játszik a közfoglalkoztatás térnyerése is. A közfoglalkoztatás – hasonlóan a piaci foglalkoztatókhoz – a megbízható munkanélkülieket részesíti előnyben, így térségenként eltérő mértékben, de kivonja a munkaerőpiacról a napszámosok derékhadához tartozó, a termelők számára értékes (megbízható, jól teljesítő, megfelelő munkatapasztalattal és -kultúrával rendelkező) munkaerőt, melynek következménye a termelők oldaláról a munkaerőhiány és ezzel együtt a korábban alacsonyan tartott napszámok emelkedése.

A napszámosok munkavállalási stratégiái

A napszámosok heterogén csoportjához tartoznak romák és nem romák, szakmunkások és közel analfabéták, vagy az általános iskolát a közfoglalkoztatás keretében gyorsan befejeztek, dolgoznak idénymunkásként a nyári szünetet töltő pedagógusok, kórházi nővérek, diákok, de a napszámosok derékhadát a tartós szegénységbe szorult munkanélküliek adják. Megélhetésüket a napszám, a közfoglalkoztatás és a szociális transzferek együtt biztosítják (Kozma 2004, Mózer–Tausz–Varga 2015).

A közfoglalkoztatás és a napszám közötti mozgásteret, kombinálhatóságának mértékét a helyi önkormányzat közfoglalkoztatással kapcsolatos stratégiája határozza meg, az, hogy figyelembe veszi-e a közmunkára behívásnál az idénymunkát, egyeztet-e a munkanélküliekkel, vagy a közfoglalkoztatás kiterjesztésére törekszik. Eltérő gyakorlatot követtek az önkormányzatok, volt, ahol az idénymunkásokkal egyeztettek, más településeken azt vallották, hogy a napi közmunka után is lehet még napszámban dolgozni (Vida–Virág 2010, Cseres-Gergely–Molnár 2014).

A közfoglalkoztatás egységesített rendszerének bevezetése szűkítette a napszámosok mozgásterét, megváltoztatta napszámmal kapcsolatos magatartásukat is. Döntéseiket az elérhető éves jövedelem maximalizálására való törekvés határozza meg. Számításaik szerint csak akkor éri meg napszámban dolgozni, ha a kereset meghaladja a közmunka bérét. A napszámokban nagyobb keresetre tesznek szert, mint közmunkában, de a napszám csak néhány hónapig tart, míg a közmunka közel egy évig, azaz a munkanélküliek a közmunkában érdekeltek.

A napszámosok – ha tehetik – kombinálják a kétféle foglalkoztatási formát. A szatmári térségben közmunka mellett napszámot vállalnak, mely fizikailag nagyon megerőltető, fárasztó, a terhelést csak a fiatalok bírják. Hajnalban kezdenek a munkához (uborkaszedés), fél nyolcra érnek be a polgármesteri hivatalba, hogy felvegyék a munkát, és a munka végétével visszatérnek a napszámra, hogy ha kell, sötétedésig dolgozzanak.

Megszűnt az a korábban általános gyakorlat, hogy egy-két hétig, a napszám idejére szüneteltetik a közmunkások foglalkoztatását, akik a szezonmunkában töltött napokat később ledolgozzák. Ha az önkormányzat elengedné is őket, a nagyobb termelők, tartva az ellenőrzéstől, nem vállalják a feketefoglalkoztatás kockázatát, a legális munkavégzést pedig akadályozza, ha a munkások két helyen vannak bejelentve. 2014 telén például az

elsődleges munkaerőpiacra való visszatérést gátolta a téli–kora tavaszi hónapokra szervezett képzés, ami megakadályozta, hogy az évek óta rendszeresen metszést végző férfiak napszámot vállaljanak. A közmunkát a foglalkoztatottak csak fizetés nélküli szabadsággal szakíthatják meg, melyre a jogszabály lehetőséget ad, azonban az önkormányzat nem rejti véka alá, hogy nem örül a kérésnek. Mivel csak a jó és megbízható közmunkás számíthat arra, hogy legközelebb is bekerülhet a rendszerbe, a fizetés nélküli szabadság így csak páron biztosított jog marad. A közfoglalkoztatás megszakításának egyetlen járható útja marad számukra, élni a fizetett szabadság adta lehetőséggel. A rendelkezésre álló napokat részletekben vagy egyszerre veszik ki; ez függ a közmunkaprogram időtartamától, attól, hogy milyen mértékben fedi le a szezonmunkát, és kitart-e a késő őszi, téli hónapokban is, mikor a közmunka az egyetlen elérhető jövedelemforrás.

„Most hosszún vagyok, egy év, egy hónapra másfél nap szabadság jár. Én összegyűjtöm őszre, akkor lesz vagy két hetem, elmegyek almát szedni, és utána vissza a közmunkába. A szezon alatt többet lehet keresni, mint a bér, amit kapunk a közmunkán, de az csak három hónap [a napszám], jó esetben. Utána jön a tél, akkor mit csináljak?!”

A fizetett szabadság alatt szezonmunkát vállalók alacsony, de biztos éves jövedelem mellett a rövid idejű napszámából sem számíthatnak nagy keresetre. A napszám csak a díj-hátralékok kiegyenlítésére, vagy a téli tűzifa megvásárlására, vagy a család étellemezéséhez egy hízó megvásárlására, esetleg a gyerek iskolakezdésének finanszírozására elegendő.

A mélyszegénység mértékének csökkentésében, szerencsés esetben hosszabb távon a szegénységből kiemelkedésben bíznak azok a szatmári napszámosok, akik kordonuborka termesztésével is foglalkoznak. A kisebb területű (500 folyóméterig) uborka munkáit a közmunka mellett is ellátja a család, és napszámot is vállalnak, ha nem kerültek be a közfoglalkoztatásba. A nagyobb területet (500 folyóméter felett) már nem lehet közmunka mellett rendszeresen művelni, így kockáztatnak: vagy kiengedik őket a közfoglalkoztatásból (felfüggesztés, ami nem jár kizárással), vagy maradnak munkanélküliek, bízva az uborkából származó kedvező bevételben, és ősszel a teljes szezonban napszámot vállalnak.

Vannak, akik a napszámot részesítik előnyben a közmunkával szemben. Már 12–13 évesen együtt dolgoztak a szülőikkel a falu répa- vagy kukoricaföldjein, a gyümölcsösökben. Ellentétben a különböző foglalkoztatási formákat kombináló társaikkal, nem vagy csak rövid ideig vállaltak munkát a fővárosi építőiparban. Döntésük háttérében a termelőkkel bejártott, biztos munkakapcsolat, a kölcsönös előnyökre épülő megállapodás és az önkormányzattal való egyeztetés áll. Kora tavasszal egyeznek meg a termelővel, hogy az uborkaszezont végigdolgozzák (palántázás, zöldmunkák, szedés), de csak augusztus közepéig, az almaszezon indulásáig. Augusztus közepére az uborka mennyisége annyira lecsökken, hogy a szedést a családtagok is el tudják végezni. A napszámos kiválása nem okoz veszteséget a gazdaságnak, és lehetővé teszi számára, hogy bekapcsolódhasson egy új, több hónapig tartó munkába. Augusztus közepétől októberig, november elejéig az almaszedés biztosítja számukra a megélhetést. A munka végeztével regisztráltatják magu-

kat álláskeresőként, jelentkeznek az önkormányzatnál közmunkára, és a szezon indulásáig közmunkásként dolgoznak vagy munkanélküli-segélyen élnek.

Összegzés

A mezőgazdasági vállalkozások munkaerőigénye, különösen a szőlő-, gyümölcs- és kertészeti ágazatokban, újra felélesztette, felerősítette a kapitalizmus kori magyar mezőgazdaságra jellemző, kapcsolathálóba rendeződő intézményeket, többek közt a patrónus-kliens hálózatokat, a napszámos piacot, az egy konkrét feladatra szerveződő bandákat, valamint a summáscsapat szerveződési formáját. Az agrárfoglalkoztatás szerkezetének változása, az időszakai alkalmazottak számának emelkedése az agrárium munkaerő-szükségletének átalakulását jelzi. A gazdaságok munkaszervezésében felértékelődtek a rövid ideig foglalkoztatott, alacsony bérezésű, egy-egy feladatra alkalmazott, időszakos munkavállalók. Az idénymunka súlya az agrárgazdaságban és az agrárfoglalkoztatásban is jelentős, de piaca térben és időben is töredezett, intézményei „láthatatlan” személyközi kapcsolatokra épülnek, és minden központi erőfeszítés ellenére kapcsolódnak a fekete- vagy a szürkegazdasághoz is.

A lokális munkaerőpiac szerveződését az erős személyközi kapcsolatok határozzák meg, legyen az csak alkalmi bérmunka vagy patrónus-kliens viszony, míg a nagyobb térbeli léptékű, akár országhatárokat is átlépő piac kialakulásában és működésében a hálózatok játsszák a meghatározó szerepet.

Az idénymunka piacának kiteljesedésével központi elemmé a szezonmunkások mozgását biztosító hálózatok, központi szereplővé a munkaszervező vált. Sem a kormányzat, sem a szezonmunkásért versenyző gazdaságok nem hoztak létre a munkaerő toborzását, szűrését és gazdaságok közötti elosztását végző ügynökségeket (ilyen működik pl. Ausztráliában, Spanyolországban), ezt a szerepkört a termelővel személyes kapcsolatban álló munkaszervező vagy munkaszervező vállalkozó látja el. Minél közvetlenebb, térben is behatárolt a kapcsolat a termelő és a munkaszervező között, annál hangsúlyosabbá, „szigorúbbá” válik a napszámosok kiválasztásának szempontrendszer.

Az elmúlt bő két évtized alatt a szereplők közötti kapcsolat lassú átalakulása, a munkavállalói csoport etnikailag közel homogénné válása jellemezte a változást. A munkapiac peremén elhelyezkedő, szegénységben vagy mélyszegénységben élő idénymunkások csoportjainak kialakulását formálja a hálózathoz tartozás mértéke, munkakultúrájuk, mozgékonyosságuk és nem utolsósorban munkavállalási stratégiájuk. A napszámosok nem alkotnak egységes csoportot, differenciálja őket állampolgárságuk (migráns/hazai), tagolja munkateljesítményük, munkakultúrájuk piac által elismert értéke („elit”, „átlagos”, „gyenge”) és a termelővel szemben a bérért folytatott alku sikeressége. Megélhetésükre nemcsak a piaci folyamatok hatnak, hanem az egységes közfoglalkoztatás kiterjesztése és szabályozása is, mely korlátozza az idénymunka piacára lépést, a napszámos munkák egymásba fonódó láncolatában a hosszabb idejű részvételt.

Irodalom⁷

- Bertalan Béláné (1997): Feketemunka importból, avagy a hétköznapi diplomácia eredete? In Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): *Migráció és politika*. Budapest: MTA PTI, 121–134.
- Bíró Szabolcs – Székely Erika (2012): *A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének lehetőségei vidéki térségeinkben*. Budapest: AKI.
- Bodó Julianna (2008): *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. Budapest: Scientia Humana.
- Bodó Julianna (2009): A vendégmunka típusú migráció magatartásmintái a székelyföldi térségben. 1–2. rész. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11 (1, 2), 117–135 és 11 (2), 41–58. http://epa.oszk.hu/00000/00033/00036/pdf/szemle_2009_1_bodo-julianna.pdf és http://epa.oszk.hu/00000/00033/00037/pdf/szemle_2009_2_bodo-julianna.pdf
- Cséfalvy Zoltán (1985): „Szocialista summások” Nagyvisnyón. *Kultúra és Közösség*, 12 (3), 8–19.
- Cseres-Gergely Zsombor – Molnár György (2014): Közmunka, segélyezés, elsődleges és másodlagos munkaerőpiac. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi R riport 2014*. Budapest: TÁRKI, 204–225. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b331.pdf>
- Éhretné Berczi Ildikó – Hamza Eszter – Rácz Katalin (2015): A munkaerő-felhasználás jellegzetességei a zöldség- és gyümölcságazatban. *Zöldség-Gyümölcs Piac és Technológia*, 19 (2), 7–9.
- Eurostat (2012): *Agricultural census in Hungary*. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_census_in_Hungary
- Eurostat (2015): *Farm structure survey 2013 – main results (2015)*. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Farm_structure_survey_2013_-_main_results
- Fodor Ferenc (2006): Romániai vendégmunkások a Duna–Tisza közti homokhátság paraszti gazdaságaiban. In Bathó Edit – Ujváry Zoltán (szerk.): *Jászok és kunok a magyarok között*. Ünnepi kötet Bánkiné Molnár Erzsébet tiszteletére. Jászberény: Jászsági Könyvtár, 423–428.
- FruitVeb (2012): http://fruitveb.hu/zgyp/piac2011/FRUITVEB_mediaajanlat_2012.pdf
- Gergely András – Cséfalvy Zoltán (1990): *Nagyvisnyó*. Kontinuitás és változás az életmódban, a gazdaságban és a tradíciókban. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- Girasek Edmond – Sik Endre (2006): Munkaerőpiac és informális jövedelem. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi R riport 2006*. Budapest: TÁRKI, 65–87. http://www.tarsadalomkutas.hu/kkk.php?TPUBL-A-689/publikaciok/tpubl_a_689.pdf
- Hamar Anna (2014): „Mi lenne nélkülük...?!” Külföldi és haza napszámosok egy Dél-Pest megyei kistérségben. In Nagy Erika – Nagy Gábor (szerk.): *Polarizáció–Függőség–Krisis: eltérő térbeli válaszok*. Békéscsaba: MTA KRTK, 18–27.

⁷ A megadott internetes hivatkozások utolsó letöltésének dátuma a kézirat lezárásának időpontja: 2016. 01. 29.

- Hárs Ágnes (2010): Migráció és munkaerőpiac Magyarországon. In Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. Budapest: MTA KTI, 15–56. http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/intezetikiadvanyok/Valtozo_migracio_valtozo_kornyezet.pdf
- Hofer Tamás (2008): Patrónus-kliens kapcsolatok a paraszti társadalomban. In Kézdi Nagy Géza (szerk.): *A magyar kulturális antropológia története*. Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó, 67–78.
- Kasimis, Charambalos (2009): From Entusiasm to Perplexity and Scepticism: International Migrants in the Rural Regions of Greece and Southern Europe. In Simard, Myriam – Jentsch, Brigid (eds.): *International Migration and Rural Areas: Crossnational Comperative Perspectives*. London: Asgate, 75–98.
- Katona Imre (1961): Munkaszervezeti formák és ideiglenes életközösségek idénymunkákon a kapitalizmus korában. *Agrártörténeti Szemle*, 3 (3–4), 534–562.
- Kemény István (1997): A magyarországi roma (cigány) népeességről. Két felmérés tükrében. *Magyar Tudomány*, 42 (6), 644–655. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/tanulmanyok_a_cigansag_helyzete/pages/010_a_magyarorszagi_roma_nepessegrol.htm
- Kincses Áron (szerk.) (2011): *Ukrán állampolgárok Magyarországon*. Európai Integrációs Alap. <http://real.mtak.hu/16001/1/Ukr%C3%A1n%20%C3%A1llampolg%C3%A1rok%20Magyarorsz%C3%A1gon.pdf>
- Kónya Hanna Edit (2006): *Etnikai és szociálpolitikai választóvonalak dinamikája*. Patrónus-patrónus és patrónus-kliens viszonyok falun. http://antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=205
- Koós Bálint – Kovács Katalin (2012): *A mezőgazdasági foglalkoztatás jellemzői – Trendek és szabályozás*. Budapest. (kézirat)
- Kovács Éva – Vidra Zsuzsa – Virág Tünde (2013): *Kint és bent*. Lokalitas és etnicitás a peremvidékeken. Budapest: L'Artman Kiadó. http://www.academia.edu/10828815/Kint_%C3%A9s_bent_Lokalit%C3%A1s_%C3%A9s_etnicit%C3%A1s_a_peremvid%C3%A9keken
- Kovács Nándor (1990): Mai summások. In Gondos Ernő (szerk.): *Félmúlt*. Társadalomrajzok. /Magyarország felfedezése./ <http://mek.oszk.hu/07300/07320/07320.doc>
- Kozma Judit (2004): Napszámosok. *Esély*, 15 (6), 37–63. http://www.esely.org/kiadvanyok/2004_6/kozma.pdf
- KSH (2014): *Agrárcenzusok – Mezőgazdaságról a mezőgazdaságért*. Gazdaságszerkezeti összeírások (GSZÖ) 2003–2013. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/agrarcenzusok_menu
- Kuczsi Tibor (2011): *Alkalmazott gazdaságszociológia*. Budapest: Jelenkutató Alapítvány, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_12_Kuczsi_Tibor_Alkalmazott_gazdasagszociologia/adatok.html
- Kun István (2006): Alamuszi napszám. In uő (szerk.): *Paloták a vadmacskásban*. Budapest: K.u.K. Kiadó, 51–93.

- Lencsés Ferenc (1982): *Mezőgazdasági idénymunkások a negyvenes években*. Agrártörténeti Tanulmányok 10. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Ludescher Gabriella (2013): Betekintés egy nyírségi cigány közösség életébe. In Szuha Péter (szerk.): *Távolodó világaink*. A cigány–magyar együttélés változatai. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 301–311. http://issuu.com/szuha/docs/cigany_neprajzi_tanulmanyok_16_-_el
- Mannon, Susan E. – Petzelka, Peggy – Glass, Christi M. – Radel, Claudia (2012): *Keeping Them in Their Place*. Migrant Women Workers in Spain's Strawberry Industry. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 19 (1), 83–101.
- Medgyessy (2011): Szezonális munkaerőhiányt hozhat a közmunka – Meggy vagy stadion? *Magyar Narancs*. 8. (1). http://magyarnarancs.hu/belpol/szezonalis_munkaerohiany_t_hozhat_a_kozmunka_-_meggy_vagy_stadion-76505
- Messing Vera – Molnár Emília (2011): Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői. *Esély*, 22 (5), 47–74. http://www.esely.org/kiadvanyok/2011_5/04molnar.indd.pdf
- Mészáros Sándor – Szabó Gábor (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 58 (1), 58–74.
- Mózer Péter – Tausz Katalin – Varga Attila (2015): A segélyezési rendszer változásai. *Esély*, 26 (3), 43–66. http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_3/2015-3_2-1_MozerTauszVarga_Segelyezesi_rendszer.pdf
- NFSZ (2014): *A 2013. évi munkaerő-piaci helyzetkép*. Budapest: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat. http://nfsz.munka.hu/engine.aspx?page=full_afsz_eves_reszletes
- Németh Nándor – Csíte András – Jakobi Ákos (2009): Román állampolgárságú munkavállalók Magyarországon. *Területi Statisztika*, 12 (6), 615–627. http://hetfa.hu/wp-content/uploads/HMM04_Nemeth_Csite_Jakobi_RomanallampolgarsaguMunkavallalokMagyarorszagon.pdf
- Ozsváth Gábor Dániel (1999): *Székelyek és csángók a kiskunsági homoki gazdaságokban*. Szeged. (kézirat) http://primus.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/ozsvath_csojos.html
- Sárközi Zoltán (1972): A summások. In Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában I–II*. Budapest: Akadémia Kiadó, 321–381.
- Sik Endre (2008): Rugalmasan rejtett gazdaság. In Szívós Péter – Tóth István György (szerk.): *Köz, teher, elosztás*. TÁRKI Monitor jelentések 2008. Budapest: TÁRKI, 101–106. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b193.pdf>
- Schwalm Edit (1992): *Summások a Bükkalján*. Tanulmányok a Bükk néprajzából. Eger: Dobó István Múzeum.
- Szuha Péter (1999): Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében. In Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Budapest: MTA, 139–162.
- Váradai Monika Mária (2010): A közfoglalkoztatás útjai és útvesztői egy aprófalvas kistérségben. *Esély*, 21 (1), 79–100. http://www.esely.org/kiadvanyok/2010_1/05varadi.indd.pdf
- Vida Anikó – Virág Tünde (2010): Közmunka és napszám. Foglalkoztatás és szociális helyzet Dél-Békésben. *Esély*, 21 (1), 101–118. http://www.esely.org/kiadvanyok/2010_1/06vida.indd.pdf

- Vigvári András (2015): Vissza a tanyákra – egy cigány család újrakezdési esélyei a szabolcsi pusztai világban. In Virág Tünde (szerk.): *Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben*. Budapest: Argumentum Kiadó, 211–229.
- Virág Tünde (2010): Az „átengedett” munka. Megélhetés és munkavállalás két cigányok lakta faluban. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás*. Budapest: Gondolat – MTA KTI, 254–265.